

Zeliha AÇAR*

TARİKATÇI MUSTAFA EFENDİ'NİN RİSÂLE-İ MÜSTECMEL Fİ'L-MÂ'İ'L-MÜSTA'MEL ADLI ESERİ

ÖZET

İslam inancına göre sular, mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mutlak olan sular; yağmur, kar, göl, deniz ve kuyu suları gibi sulardır. Mukayyet sular ise gül suyu, meyve ve et suyu gibi başka bir şeyle karışarak tat ve koku gibi asıl özelliklerinden birini yahut da birkaçını kaybetmiş sulardır. Mutlak sular, temiz ve temizleyicidir. Mukayyet sular ise temizdir, ancak temizleyici olup olmama yönünden kendi içlerinde beşe ayrılmaktadır. Bunlardan birisi de bu çalışmaya konu olan müsta'mel sudur. Sözlük manası kullanılmış su olan mâ-i müsta'mel, abdest almak yahut gusletmek gibi manevi bir pisliği giderip temizlemek amacıyla kullanılan sulardandır. Osmanlı döneminde umumiyetle dinî hususların anlatılması için küçük ölçekli birçok risâle kaleme alınmıştır. Müsta'mel yani kullanılmış suyun hükümlerinin anlatıldığı Mâ-i Müsta'mel risâlesi de bunlardan birisidir. Yazma eser, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde Turc. 12/6 katalog bilgisiyle kayıtlı mensur bir risâledir. Risâlenin müellifi, 18. yüzyıl Osmanlı tasavvuf ve ilim çevresinde yetişmiş, Tarikatçı Mustafa Efendi'dir. Burada Tarikatçı Mustafa Efendi'nin Risâle-i Mâ-i Müsta'mel metninin incelenmesiyle alana katkı sunulması amaçlanmaktadır. Eser üzerine daha önce yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

Anahtar kelimeler: Müsta'mel su, abdest, gusül, Tarikatçı Mustafa Efendi, risâle.

TARİKATÇI MUSTAFA EFENDİ'S RİSÂLE-İ MÜSTECMEL Fİ'L-MÂ'İ'L-MÜSTA'MEL

ABSTRACT

According to Islamic belief, waters are divided into two categories: absolute and restricted. Absolute waters include rain, snow, lake, sea, and well waters. Restricted waters, such as rose water, fruit juice, and broth, those that have mixed with another substance and consequently lost one or more of their original characteristics, such as taste or smell. Absolute waters are clean and purifying. Restricted waters, while clean, are divided into five subcategories regarding their purifying capacity. One is musta'mal water, the main subject of this study. Ma-i Musta'mal, meaning used water in lexicological terms, refers to water that has been utilized for the purpose of removing spiritual impurity, such as performing ablution or ritual purification. In the Ottoman era, numerous small-scale treatises were authored to explain religious matters. One is the Ma-i Musta'mal Treatise, which examines the rulings on used water. This handwritten prose work is registered in the Leipzig University Library under the catalog number Turc. 12/6. Tariqatçı Mustafa Efendi authored the treatise. This study aims to contribute to the field by analyzing Tariqatçı Mustafa Efendi's text on ma-i musta'mal. No independent study of this work has been found.

Keywords: Used water, ablution, full body ritual purification, Tarikatçı Mustafa Efendi, treatise.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kilis/Türkiye. / Asst. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık University, Department of Turkish Language and Literature, Kilis/Türkiye. E-mail: zeliha.acar@kilis.edu.tr

Giriş

İslam hukukunda sular, mutlak ve mukayyet olmak üzere iki kategoride değerlendirilir. Kar, yağmur, göl, deniz, nehir, pınar ve kuyu suları gibi aslî özelliklerini kaybetmemiş olan doğal kaynak suları, mutlak sular kategorisinde yer almaktadır. Bunun yanında başka bir şeyle karışmış, tat ve koku gibi asıl özelliklerinden birini yahut da birkaçını kaybetmiş sular ise mukayyet su olarak kabul edilmektedir. Mukayyet sular, kendi içinde aslî ve gayr-i aslî olmak üzere iki kısma ayrılır. Aslen mukayyet olan sular; gül, asma, çiçek, meyve ve et suyu gibi kendilerine has bir biçimde adlandırılan sulardır. Gayr-i aslî olanlar ise yabancı bir maddenin karışmasıyla meydana gelen sulardır. Mukayyet sular, temiz ve temizleyici olup olmama yönünden de beş kısma ayrılmaktadır. İlki, mutlak yani temiz olan suyun içine yaprakların düşüp o yaprakların su içerisinde çürüyerek suyun akıcılık, incelik, renk ve koku gibi temel özelliklerini değiştirmesi sonucu oluşan sulardır. İkincisi, içinde mercimek ve nohut gibi temiz bir şeyin pişmesi neticesinde yine incelik ve akıcılığını kaybeden sulardır. Üçüncüsü tat, renk ve koku gibi üç temel vasfından birini yahut da ikisini değiştirecek bir şekilde mutlak suya mukayyetin karışması sonucu oluşan sulardır. Dördüncüsü bir mutlak suya, süt gibi renk ve tattan ibaret iki vasfı olan bir içecek yahut da karpuz suyu gibi yalnız bir tat vasfı bulunan bir sıvının karışıp kendisinde bu vasıflardan yalnız birinin meydana çıkmasıyla oluşan sulardır. Beşinci ve son mukayyet su da bu çalışmaya konu olan müsta'mel sudur. Sözlük manası kullanılmış su olan mâ-i müsta'mel, abdest almak yahut da gusletmek gibi manevi bir pisliği giderip temizlemek maksadıyla kullanılan sulardır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in sünnetine uyup sevap kazanmak maksadıyla hem yemeklerden önce hem de sonra ellerin yıkanmasında kullanılmış olan su da müsta'mel sudur. Yıkama esnasında şayet su yerde kalmışsa bu su, müsta'mel olarak değerlendirilebilir (Günay, 2009, s. 435). Ancak kullanıldığı uzuvda kalırsa müsta'mel olmaz.

İbn Âbidîn'e göre müsta'mel suyla necâset temizlenir. Ancak bu su, abdest ve gusül için kullanılmaz. Bu suyu içmek yahut da hamur yoğurmak mekruhtur. Abdülvehhâb-ı Şa'rânî, müsta'mel suyun Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde temiz kabul edilip ancak temizleyici görülmediğini nakletmektedir. Hanefîlere göre ibadet etmek maksadıyla alınan abdestte kullanılmış olan su, müsta'mel olur. Yani su özünde temizdir, ancak temizleyici değildir. Bu sebeple yalnızca hakiki pisliği gidermek için kullanılmalı abdest ve gusülde kullanılmamalıdır. Mâlikîler ise müsta'mel suyu hem abdest hem gusül hem de pisliği gidermek maksadıyla kullanmaktadırlar. Onlara göre bu su hem temiz hem de temizleyicidir. Şâfiîler, abdest yahut da gusl ederken taharetin farz olduğu azaları ilk kez yıkarken müsta'mel suyu kullanmaktadırlar. Hanbelîler, müsta'mel suyu abdest alırken yahut gusl ederken hadesin giderilmesinde kullanmaktadırlar. Ebû Sevr, İmam Dâvûd-i Zâhirî ve onlara tâbi olup da görüşlerini benimsemiş olanlara göre bu müsta'mel su ile mutlak su arasında bir fark yoktur. İmam Ebû Yûsuf ise müsta'mel suyun, necis olduğunu söyleyerek onlardan tamamen farklı bir görüş ortaya atmıştır (Çalık, 2018, s. 148). Her mezhepte tartışma konusu olan müsta'mel su, İslam fikhının önemli konularındandır. Tarîkatçı Mustafa Efendi de risâlesinde, döneminin tartışma konularından olan kullanılmış su bahsini âlimlerin görüşü ve kaynaklar ışığında aydınlatmaya çalışmıştır.

1. Tarîkatçı Mustafa Efendi

Tarîkatçı Emîr, Mustafa b. Abdullah El-Osmancıkî'nin hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgiye rastlanılmaktadır. *Osmanlı Müellifleri*'ne göre fuzalâdan bir zât olup Çorum sancağı mülhakâtından Osmancıklıdır. Köprü müftüsüyken 1143 (1730-31) senesinde vefat etmiştir. Ayrıca Fâtih Câmii'nde dersiâm yani hem medreselerde öğrencilere hem camilerde halka açık ders

verme yetkisine sahip müderris olarak görev yaptığı söylendikten sonra onun birkaç eserinden bahsedilir (Bursalı Mehmet Tahir, 2000, s. 457). *Keşfü'z-Zünûn*'da yalnızca Tarikatçı Emîr'in 1160/1747-48 senesinde vefat etmiş olduğu kayıtlıdır (Kâtip Çelebi, 2013, s. 890). Tarikatçı Emîr, bazı eserlerinde kendisi hakkında kısa bilgiler vermektedir. Bu çalışmaya konu olan *Risâle-i Müstecmel fî'l-mâ'î'l-Müsta'mel* adlı yazmanın ilk sayfasında da yine yazar, eş-şeyh el-vâ'iz es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Abdullah er-Rûmî el-Kostantinî eş-şehîr bi-tarîkatihî Emîr Efendi demekle muhtasar biyografisini vermektedir. *Tebyînü'l-merâm* yani *Şerhu Risâle-i Bey' u Şirâ'* adlı eserinde kayıtlı olan "Ebü'l-Feth Sultân Mehmed Câmîi'nde dersiâm Tarikatçı Emîr demekle ma'rûf bu fakîr Şeyh Mustafa eydür" (Yazar, 2014, s. 150) sözlerinden onun Tarikatçı Emîr olarak anıldığı ve Fâtih Câmîi dersiâmı olduğu anlaşılmaktadır. Yine mezkûr risâle şerhini 5 Receb 1129/15 Haziran 1717 tarihinde tamamladığını söylemektedir (2014, s. 150). *Islâhu'l-Hediyye* olarak da adlandırılan *Şerh-i Hediyyetü'l-ihvân ve Atiyyetü's-sıbyân* şerhindeki "Bundan sonra ma'lûm olsun ki işbu bin yüz yirmi sekiz senesinde, Fâtih Sultân Mehmed Câmîi'nde dersiâm Emîr Efendi demek ile meşhur, Seyyid Şeyh Mustafa'dır ki" (2014, s. 119) ifadelerinden de yine Fâtih Câmîi dersiâmı Emîr Efendi olarak anılıp tanındığını ve asıl adının Seyyid Şeyh Mustafa olduğu ve 1128 (1715) senesinde dersiâm olduğu kayıtlıdır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler veritabanında Tarikatçı Emîr adına kayıtlı hem Arapça hem de Türkçe çok sayıda yazma ve matbu eser/risâle kayıtlıdır. Hemen hepsi ilmî ve dinî muhtevalı olan bu eserler şu şekilde sıralanabilir:

1.1. Türkçe Yazma Eserleri

1. Âdâb-ı Du'â Risâlesi, 2. Ferâidü'l-Akâidi'l-Behiyye fî Halli Müşkîlâtı't-Tarîkatî'l-Muhammediyye (Terceme-i et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye), 3. Islâhu'l-Hediyye, 4. İncâ'u'l-Hâlikîn Tercümetü İnkâzî'l-Hâlikîn, 5. Mebhas-ı İmân, 6. Resâ'il, 7. Tebyînü'l-Merâm (Şerhu Risâle-i Bey' u Şirâ', Şerh-i Risâle-i Hamza Efendi), 8. Tekmile-i Tarikat-i Muhammediyye (Muhavvelü't-Tekmile), 9. Terceme-i Câmî'u's-Sahîh, 10. Terceme-i Şerhu'r-Risâle fî Elfâzî'l-Küfr, 11. Terceme-i Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, 12. Tezkîru'n-Nâsîn Fezâ'ilü'l-Yâsîn, 13. Vesîle, 14. Şemâil-i Hz. Ali (Tercüme-i Hilvetü'n-Nebî).

Mehtap Erdoğan Taş tarafından yapılmış olan sınıflandırmada Türkçe matbu eserler başlığı altına alınmış olan *Emr-i Tahârette Dikkat* risâlesi ile çalışma konusu olan *Risâle-i Mâ-i Müsta'mel*, Tarikatçı Emîr'in Türkçe yazma eserlerindendir. Mezkûr her iki risâle de Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde, 6 eser ihtiva eden Turc. 12 katalog numarasıyla kayıtlı mecmuada yer alan el yazmalarındandır.

1.2. Türkçe Matbu Risâleleri

1. Bârî Te'âlâ Cevher Değildir, 2. Der Beyân-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn, 3. Gusûl Hakkında Risâle, 4. Mecmû'a-i Akâid ve'l-Kelâm, 5. Namaz Mes'eleleri, 6. Risâle fî Alâmeti'l-Hızır, 7. Risâle fî Fazîleti Âyete'l-Kürsî, 8. Risâle fî İlsâki'l-Ka'beyn, 9. İzâ Fükide'r-Racul, 10. Risâle-i Dûd fî Esmâr, 11. Risâle-i Enfâsü'n-Nefâis, 12. Risâle-i İfsâd-ı Savm, 13. Risâle-i İftitâh Tekbîri, 14. Sadakatü'l-İtr fî Sadakati'l-Fıtr, 15. Şurefâya Zekât Vermek Hakkında Risâle, 16. Takrîrât-ı İmân ve İslâm, 17. Tayyibü'l-Kelâm fî Hakki's-Selâm.

1.3. Arapça Eserleri

1. el-Fevâ'idü'l-Müntehabe min Risâle li-Necmeddin el-Gaytî, 2. el-Mecâlisü'z-Zehrâ fî Hıdmeti's-Şerî'ati'l-Garrâ, 3. el-Mülahhas min Risâleti't-Tasrîh fî Şerhi't-Tesrîh, 4. el-Mülahhas mine'z-Zahîreti'l-Kesîre fî Recâ'i'l-Mağfireti'l-Kebîre, 5. Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Sandukatü'l-

Me'ârif, 6. Mulahhasü't-Tibyân fî Leyleti'l-Kadr ve'n-Nısf mine's-Şa'bân, 7. Mülahhas min Risâleti Hazzı'l-Evfer fî'l-Hacci'l-Ekber, 8. Mülahhasu Tefrîhi'l-Fu'âd an Eleme Mevte'l-Evlâd

9. Mülahhasu'l-Kavli's-Sedîd, 10. Risâle fî Fezâ'ili Ashâbi'l-Bedr, 11. Risâle fî Leyleti'l-Kadr, 12. Risâle fî'l-Kelâm, 13. Risâle fî Zelleti'l-Kârî (son sayfası Türkçe) (Taş, 2024, s. 470-472).

2. Risâle-i Müstecmel Fi'l-Mâ'i'l-Müsta'mel

Bu çalışmaya konu olan 26 varaklık yazma, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi Turc. 12 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde yer almaktadır. 6 eser ihtiva eden mezkûr mecmua, toplamda 171 varaktan oluşmaktadır. Müsta'mel risâlesi de mecmuanın dördüncü eseri bünyesinde yer almaktadır. Her varak 15 satırdan müteşekkildir. Eser, bütünüyle 138b-171a *Risâle-i Müstecmel fi'l-Mâ-i'l-Müsta'mel* olarak kayıtlıdır. Mezkûr yazmanın sayfaları 20,8 x 13,9 cm ölçülerindedir. Yazma eserin katalog kaydı yahut içeriğinde dönemine dair somut bilgi sağlayacak herhangi bir tarih, mütercim veya müstensih bilgisi bulunmamaktadır.

İslam fıkhiinde abdest yahut gusûl için bir kez kullanılmış olan suyun temizlikteki hükmünün konu edinildiği Mâ-i Müsta'mel risâlesi üç bahis altında yazılmıştır. Bahs-i evvelde kullanılmış suyun hükmü, bahs-i sâinde suyun müsta'mel sayılmasının tanımı ve sebepleri, bahs-i sâliste ise suyun ne zaman kullanılmış sayıldığına vakti hakkındadır. Tarîkatçı Mustafa Efendi risâlesinde, müsta'mel suyla ilgili görüşlerini Hanefî mezhebinin ana kaynaklarına dayandırmanın yanında Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir. Tarîkatçı Mustafa da dönemin anlayışına uyarak müsta'mel olan suyun temiz ancak temizleyici olmadığını söylemektedir.

Dersîâm olan Tarîkatçı Mustafa'nın kendisine sorulan sorulara cevap vermek maksadıyla kaleme aldığı eserinde, döneminin ilmî eserlerine nazaran açıklayıcı bir üslup tercih etmiş olduğu söylenebilir. Bunun yanında yazarın hem atıfta bulunduğu eser ve yazarlar hem de teknik bir fıkıh terminolojisini kullanması onun konuya hâkimiyetini göstermesi bağlamında önem arz etmektedir. Metnin genelinde Arapça ve Farsça tamlamaların yoğun olduğu, ancak ana iskelette Türkçenin söz dizimi kurallarına sadık kalındığı görülmektedir. *İmdi ma'lûm ola ki...* yahut da *pes imdi bu risâle üç bahs üzeredir...* gibi ifadelerle okuyucuyu yönlendiren, didaktik bir yapı kurmaktadır. Hukuki bir durumun sınırlarını belirlemek için *eğer... ise... olur* gibi şartlı kalıpları sıkça kullanmaktadır. Tarîkatçı Mustafa Efendi, müsta'mel su ile ilgili görüşlerini güçlendirmek maksadıyla eser listelerini tek bir cümle içinde zikrederek bibliyografik bir zenginlik sunmaktadır. Kaynağa dayandırma ve rivayetlere yer verme metoduyla görüşlerini sağlam temeller üzerinde inşa etmeye çalışmaktadır.

El yazması metnin söz varlığı, Osmanlı dönemi ilmî eserlerin genel karakteristiğine uygun olarak Arapça unsurların yoğun olarak kullanılması şeklindedir. Dinî ve tasavvufî kavramlarla ifade edilen sözcükler, büyük ölçüde Arapçadır. Misal olarak *dem-i şerîfîni* (4b/11. satır), *tahâretü'l-mâ'-i müsta'mel* (5a/1. satır), *necâset-i hikemiyye* (5a/9. satır), *necâset-i hakikiyye* (5a/10-11. satır), *necâset-i rivâyetine* (4a/5. satır), *ref'-i hades* (6a/14. 6b/3., 7. satırlar), *izâle-i hades* (7a/5., 10., 13-14. 7b/4. satırlar), *ikâmet-i kurbet* (7a/5., 7., 15. 7b/4. 9a/9. 9b/9. satırlar), *ikâmet-i sünnet* (7b/9-10., 11. satırlar), *bi'l-ittifâk* (7b/1. 9b/12. 12b/3. 6. satırlar), *siyâb-ı tâhirenüñ* (9b/15. satır), *bahs-ı muğallez* (4a/1. satır), *semere-i hilâf* (11a/10., 12. 11b/11. 13a/14. satırlar) gibi tamlamalar, eserin Arapça terkipler açısından zenginliğini göstermektedir. Bu terkipler metne anlam derinliği katmaktadır. Risâledeki *idîp* (2a/9, 2b/1., 3. 4b/ 9., 10b/5., 11a/1. 13a/5. 13b/15. satırlar), *dökdi* (4b/6. satır), *sürmek* (4b/10. satır), *eyledügi* (4b/12. satır), *itmeden* (4b/12), *dimek*

(3b/5., 5a/7., 9., 11a/4., 5. satırlar), *dimiş* (5a/3., 5. 13a/ 8. satırlar), *gider* (5a/10. satır), *alınur* (5a/12. satır), *yazar* (3a/13. 4a/ 12. 4b/ 14. 5a/14., 5b/6. 8b/8., 14. 13b/12. satırlar), *içmek* (5a/14. satır), *yoğrulma* (5b/3. satır), *yummak* (6a/9. satır), *yağlamak* (12b/2., 7., 10. satırlar) gibi Türkçe fiil ve yardımcı fiillerin kullanımı ile *su kovası* (6a/2. satır), *kab kacak* (7b/6. satır), *taş ağaç* (7b/6. satır) gibi Türkçe isimlerin yoğun bir şekilde kullanılmış olması eserde Türkçenin söz varlığının korunduğunu göstermektedir. Türkçe kelime oranı özellikle fiil çekimlerinde ve bağlaçlarda kendini gösterse de isim ve sıfatlarda Arapça unsurların kullanımı, eserin klasik üslup yolunu takip ettiğini ortaya koymaktadır.

Zeyrek Câmîi'nde cuma vaizi olan Tarikatçı Mustafa Efendi, halkla doğrudan temas kuran, onların suallerini yanıtlayan, toplumun dinî sorunlarını gözlemleyen ve onlara kürsüden hitap eden biridir. Tarikatçı Mustafa Efendi risâlesinin başında, mâ-i müsta'mel hakkında üç farklı görüşün bulunduğunu, ancak halk arasında umumiyetle de ilmî derinliği az olan kesimlerce yaygın olarak “kullanılmış suyun ağır necis (necâset-i muğalleza) olduğu” yönündeki zanları sonucunda hamamlarda suyun aşırı israf edildiğini nakletmektedir. Bunun üzerine talebelerinin bu hususa açıklık getirmek maksadıyla bir risâle yazmasını istediğini ve böylece mâ-i müsta'mel risâlesini kaleme aldığını söyleyerek sosyal sorunlara karşı bir nevi irşat görevi üstlendiğini belirtmektedir. İlmî bir bilgiyi aktarmak üzere kaleme alınan eserlerin birçoğunun sebep-i telifinde de belirtilmiş olduğu gibi belirli bir husus üzerine halkı bilgilendirmeğe yönelik yazılmışlardır (Karaca, 2025, s. 114). Ancak Osmanlı Dönemi klasik metinler, yalnızca bilgi aktarmak maksadıyla değil, bunun yanında ait oldukları toplumun değer yargılarını, ahlaki kodlarını ve gündelik davranış normlarını da yansıtmak gayesiyle kaleme alınmaktadır (Çağrı, 1989, s. 10). Mâ-i Müsta'mel risâlesinin yazılış sebebi ve işlevi düşünüldüğünde bu eseri bir mev'ize olarak tanımlamak mümkündür. Doğrudan bir nasihatname yahut mev'ize türünde kaleme alınmış bir eser olmasa da halk arasında yerleşmiş yanlış bir kanaati tashih etmesi, dinî bilgiyi gündelik hayatın pratik sorunlarıyla ilişkilendirmesi ve okuyucuya doğru davranış biçimini telkin etmesi bakımından dolaylı bir mev'ize işlevi üstlenmektedir (Çelik, 2024, s. 97). Nasihatname türü bu metinlerin başında da bir konunun bütünüyle ele alındığı, küçük hacimli risâleler gelmektedir. Risâlelerin bu yönü dikkate alındığında, sosyal işlevleri daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Tarikatçı Mustafa Efendi'nin Mâ-i Müsta'mel risâlesinde de müsta'mel su ile ilgili açıklamalar yapıp konuyla ilgili fikirler beyan edildikten sonra ulemeden misaller verilerek konu somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda dersiâm olan Mustafa Efendi yer yer soru cevaplarla ve meşhûr âlimlerin eserlerine yaptığı atıflarla konuyu derinlemesine ele alıp değerlendirmeye çalışmıştır.

3. Metin

[1b]

(8) risâle-i müstecmel fi'l-mâ-i'l-müsta'mel eş-şeyh el-vâ'iz (9) es-seyyid muşafâ bin es-seyyid abdullâh er-rûmî (10) el-koştanîni eş-şehîr bi-ţarîkatihî (11) emîr efendi (12) 'ufiye 'anhu

[2a]

(1) bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

(2) elḥamdülillâhi ve selâmün 'alâ-'ibâdi'z-zeyni ıstıfâ ḥusûsan (3) minhüm 'alâ seyyidînâ ve nebîyyînâ muḥammedü'l-muşafâ ve 'alâ âlihi ve aşḥâbihi (4) ve ümmetihi

ya'nî hâmd u selâmdan şoñra bu faķîr seyyid (5) şeyh muştafâ ki hâlâ zeyrek câmi'-i şerîfünde (6) cum'a vâ'izidür eydür mâ'-i müsta'mel haķķında üç qavl (7) vardur lâkin 'avâm arasında necâseti taraf-ı şöhret (8) bulmağile belki 'ulemâdan daħi tetebbu' qalîl olanlardan (9) ba'zıları ancaķ ol tarafa meyl idüp fetvâ ne üzerine (10) olduğundan ğaflet üzere olup nefsü'l-emrde muhtâr (11) olan qavl unutulmuş mesâbesünde olduğundan (12) telâmizümüzden ba'zı muħibb-i şâdık kimseler bu bâbda nakli (13) ile bir risâle cem' u teklîf olunmaķ üzere ibrâm-ı

[2b]

(1) tām u iltimās u ihtimām idüp biz daħi mütevekkilen âle(2)'llāhu te'ālā anlara müsā'adeye 'azm itdük allāhu zü'l-celāl (3) avn u ināyet idüp haťasızca itmāmun müyesser ide (4) amîn ve tamām oluķda müstecmel fî'l-mā'i'l-müsta'mel deyü ism (5) virmege kaşd itdüm âmîzdür ki bârî te'ālā rahmet ve sebeb-i (6) mağrifet u ħayr du'āya tezkire ola pes imdi bu risâle (7) üç mebhāş üzeredür mebhāş-ı evvel mâ'-i müsta'melüñ ħükmi (8) beyânundadır mebhāş-ı şāni sebebi ve ta'rîfi beyânundadır mebhāş-ı (9) sālîş vaķti beyânundadır "mebhāş-ı evvel" mâ'-i müsta'melüñ ħükmi (10) beyânundadır imdi ma'lûm ola ki mâ-i müsta'melüñ ħükmi (11) dördtür "evvelki ħükmi" budur ki mâ'-i müsta'mel zâtında tãhirdür (12) amma muťahhar degildür imām muħammedüñ qavli budur ve imām-ı (13) ā'zam bu ħuşuşda imām muħammed ile böyledür fetvâ (14) daħi bunuñ üzerinedür muhtâr olan daħi budur (15) ve bu ħuşuşda muħdeş ile cenin ve ħâyız ile nüfesānuñ

[3a]

(1) ħükmi birdir ya'nî farkı yoķdur egerci ba'zılar cenbî (2) istiñnâ etdilerse de yine itlāk oldu der belki meşāyih-i (3) 'ırāk didüler ki mâ'-i müsta'melüñ tãhir olmasında bizim aşķābumuz (4) arasında ħilāf yoķdur mâ-verā'ü'n-nehir meşāyihünden muħaķķıkînüñ (5) ihtiyârı daħi budur ki nitekim *ķāđîĥānda* ve *ĥulāşada* (6) ve *muhtâr-ı nevâzilde* ve *hidâyede* ve *şeruhinde* ibn hümām ve ğayrı(7)lar gibi ve *bezzāziyyede* ve k'ali 'ibāde'üz-zin *aştafi ķanide* ve *mecma'ü'l-baĥreyn şerhinde* (8) ve *dürerde* ve *tātārĥāniyyede* ve *ķahistānî-i kebîrde* ve *münye* (9) *şerhi ibn emîr ĥācda* ve *ĥalebî-i kebîrde* ve *şāğîrde* ve (10) *mülteķāda mülteķānuñ şeruhinde* ve *viķāye şerhi beyānü'r-rivāyede* (11) ve *meth-i ğaffārda* ve *baĥr-ı rāyıkde* ve ğayrılarda ki mecmû'î otuz (12) pāre kitāb kağar olur mecmû'nda bu minvāl üzere (13) meştûrdur zāhir budur ki bunuñ ħilāfunı yazar kitāb (14) yoķdur "ikinci ħükmü" budur ki mâ'-i müsta'mel muťlakā tãhirdür (15) ve hem muťahhirdür imām mâlik qavli ve imām şāfi'înüñ iki

[3b]

(1) qavlünüñ biridür ve imām aĥmedden daħi bir rivāyetdür (2) nitekim *muhtârât-ı nevâzilde* ve *viķāye şerhi beyānü'r-rivāyede* ve *mülteķā şerhi mülteķāda* muşarraĥdur ĥattā (4) imām mâlik ve bir qavlda imām şāfi'î der ki zuhûr (5) dimek merreten ba'de uhrā ğayrıyı pāk idici ma'nāsına (6) der öyle olsa mâ'-i müsta'mel ile âb-dest cā'iz (7) olur nitekim *beyānü'r-rivāyede* mezkûrdur amma imām (7) züfer qatında bes şuyı isti'māl idüci tãhir ise (8) ya'nî âb-destli ise mâ'-i müsta'mel tãhürdür ve eger (9) muħdeş ise şu tãhirdür amma tãhür degildür (10) imām şāfi'înüñ aĥar qavli daħi

böyledür nitekim (11) *muhtârât-ı nevâzilde* ve *beyânü'r-rivâyede* mezkûrdur (12) kaldı ki âb-destde mâ-i müsta'mel tahûr diyenün kavline (13) göre cenâbetde isti'mâl anda hilâf vardır (14) nitekim *muhtârât-ı nevâzilde* muşarrahdur "üçüncü hükmi"

[4a]

(1) budur ki mâ'-i müsta'mel baḥs-i muḡallezdur ḥasan bin ziyāduñ (2) kavli budur bu kavli daḥi imām-ı â'zamdan mervîdür lakin (3) bu râvî rivāyet-i şaḥîḥe degildür ḥatta kâdı ebu ḥâzim-i (4) 'ırākîden mervîdür ki eydür bir umaruz ki mâ'-i (5) müsta'melün necâseti rivāyeti imām-ı â'zamdan şābit (6) olmaya nitekim meşāyih-i 'ırākdan ve mâ-verā'ü'n-nehir meşāyihün (7) muḥakḳıkından daḥi bu rivāyetün şābit olmaması menḳûldur (8) sâbıkda beyân olunan vech üzere *mültekâ şerḥi* (9) *baḳānide* ve ḡayrıda meşhûrdur "dördüncü hükmi" budur ki (10) mâ'-i müsta'mel mebhās-ı muḥakḳakdur imām ebū yūsufun kavli (11) budur bu kavli daḥi imām-ı â'zamdan bu rivāyet daḥi (12) meşhûrdur dimüşler nitekim *muhtârât-ı nevâzilde* yazar (13) bu dört hükmiñ tefrî'atı zâhiredür beyāna ḥâcet (14) yokdur lâkin zâhir kavlinün delîlünü beyân idelim ki (15) şibh zer selâmet buluna imdi imām buḥārî cābirdür

[4b]

(1) raḍıya'llāhu 'anhū eydür ki ḥaste oldum bes nebî-i muḥterem (2) şala'llāhu 'aleyhi ve sellem ve ebübekr-i şıddîḳ mâşî oldukları (3) ḥâlde baña geldüler pes beni muḡmā 'aleyhe olduğum (4) ḥâlde buldılar bes nebî-i mükerrrem şala'llāhu 'aleyhi ve sellem (5) âb-dest aldı sonra âb-dest şuyını üzerime (6) dökdi hemân ol sâ'at ifâkat buldum ve yine imām (7) buḥārî rivāyet ider ḥacefe raḍıya'llāhu 'anhū der ki (8) resûl-i ekrem şala'llāhu 'aleyhi ve sellem sa'âdet ile âb-dest (9) aldıkda şihâb anuñ âb-dest şuyuna sur'at idüp (10) ve alup yüzlerine sürerler idi imdi eger pāk (11) olmaya idi anları teḥî iderdi nitekim dem-i şerîfini (12) şurb itmeden haccâmı men' eyledugi gibi ve zâhir budur ki (13) ḡayrılaruñ daḥi âb-desti şuyı pākdür nitekim *bākānide* (14) ve *beyânü'r-rivâyede* yazar bundan sonra ma'lûm ola ki (15) zıkr olunan kitâblaruñ 'ibârâtı ekseriyya bu minvâl üzeredür

[5a]

(1) veş-şahîḥ el-imām ma'-i muḥammed fî tahâretü'l-ma'-i müsta'mel ve el-fetvâ'i (2) 'aleyh *bezzazide* böyledür ibn hümâmda ve *dürerde* ve 'aleyhü'l-(3) fetvâ dimişdir *muḥitda* ve *muḥitbâda* ve *fetāvâ-yi kübrâda* (4) ve *ḥülâşada* ve *isbicâyide* ve *fetāvâ'l-ve'lvâlicide* ve *taḳrîbde* (5) ve *tefrîdü'l-sâilde* ve ḡayrıda ve 'aleyhül-fetvâ dimişlerdür (6) bu daḥi bilünmek lâzımdur mâ'-i müsta'mel tūhūr degildür (7) demekden murād mâ'-i müsta'mel ile necâset-i ḥikemiyye (8) âzâle olunmaz ma'nâsınadır ya'nî bir kere daḥi âb-dest (9) alınmaz ve ḡusul olunmaz dimekdür yoḡsa necâset-i (10) ḥakîkiyye gidermez ma'nâsına degildür ve bu daḥi (11) ma'lûm ola ki mâ'-i müsta'mel ḡayri şu içine vâḳi' (12) olsa ol şu ile âb-dest alınur meḡer mâ'-i müsta'mel (13) ḡālib ola şahîḥ olan budur nitekim *ḳahistānî-i kebirde* (14) yazar ve imām muḥammed ḳatında mâ'-i müsta'mel içmek mekrūhdur (15) amma ḥarām degildür *mi'râcü'd-dirâyede* ve *ḳahistānî-i*

[5b]

(1) *kebîrde* ve *beyânü'r-rivâyede* ve *tâtârḥāniyyede* muşarraḥdur (2) lakin mā'-i müsta'mel ile ḥamîr yoğruluyor mı anda ihtilâf (3) vardır *ḳahistānî-i kebîr* ḥamîr yoğrulmaz deyü zâhidüden (4) nakl ider *mi'râcü'd-dirâyede* de yoğrulur deyü beyân (5) ider hatta *nehr-i fâilḳda* bu kerâheti mā'-i müsta'melün necâset-i (6) rivâyetüne ḥaml eylemişdür *müste'zibü'n-enharda* yazar (7) bes bu nakilleri imâm muḥammed ḳatında ve imâm-ı â'zamdan (8) rivâyet-i zâhiredür mā'-i müsta'mel cünki pâkdur (9) lâzım gelür ki mā'-i müsta'mel şu kuyusına dökülse (10) hiç zarar olmaya lakin *vikāye şerḫi beyânü'r-rivâyede* (11) der ki mā'-i müsta'mel kuyuya dökülse imâm muḥammed (12) ḳatında yigirmi ḳoḡa çıkarılır zîrâ mā'-i müsta'mel (13) tâhirdür pes fâreden dündür amma şeyḫün ḳatında (14) kırk ḳoḡa ihrâc olunur ve imâm muḥammed ḳatında mescidde (15) âb-dest olmaḳda bâ'is yokdur *beyânü'r-rivâyenuñ* kelâmı

[6a]

(1) tamâm oldu ve eger su'âl olunursa ki cünüb (2) şu ḳovasına düşse kuyu murdâr olur ve az aḳâr (3) şu kenârında nice kimseler âb-dest alsalar ḳurnâ (4) içine mā'-i müsta'mel serilse âb-dest ve ğusl câiz (5) olmaz deyü yazılan meşelelere ve bu meşeller fûrû'ata (6) ne dirsek cevâb budur ki bu sözler ḥasan bin ziyâd (7) ḳavline göredür ki mā'-i müsta'mel anuñ ḳatında baḡs-ı muḡallezdir (8) ve ḥalk arasında bu söz şöhret bulmuşdur anuñiçün (9) hammâmlarda beştemâl yummaḳda ve ḳurnâlaruñ şuyını (10) boşaltmaḳda isrâf iderler 'ilm ḥâllerüni bilmedükleründen (11) nâşî yoḡsa taḳvâ böyle olmaz va'llâh u â'lem (12) bi's-şevâb mebḡaş-i şânî mā'-i müsta'melün sebebi ve ta'rîfi (13) beyânundadır pes ma'lûm ola ki imâm-ı â'zam ile imâm (14) ebü yûsuf ḳatında ref'i' ḥadeşden ve taḳrîbden her biri ile (15) mā'-i müsta'mel olur ya'nî muḡdeş olan kimse

[6b]

(1) niyetsizce yâḫud teberraüd içün yâ ğayrıya ta'lîm içün (2) âb-dest â'zâsunı ğusl eylese dökülen şu mā'-i müsta'mel (3) olur ḥadeş ref'i olduğundan ötürü kezâlik (4) âb-desti olan kimse taḳarrüb içün bir daḫi âb-dest (5) alsa ya'nî âḫar meclisde bu iki şüretde daḫi şeyḫün ḳatında dökülen şu mā'-i müsta'mel olur amma imâm muḥammed (6) ḳatında pes ancak bir nesne ile müsta'mel olur ol ḳurbet (7) ḳaşd ider ref'-i ḥadeş bulunsun bulunmasun şaḫîḫ (8) olan şeyḫinüñ ḳavlidür nitekim *bedâyide* muşarraḥdur (9) imdi bu taḳrîrden mā'-i müsta'melün hem sebebi ve hem (10) ta'rîḳi zâhir oldu bes mebḡaş-ı evvelde beyân olunan (11) dört ḥükm her mezhebe göre bunda câri olur (12) bundan soñra bu maḫalle münâsib mişâller gerekdür ki (13) mezhebler birbirinden mütemayyiz ola imdi bir kimse (14) iḳâmet-i ḳurbet niyetiyle âb-dest alsa şalavât-ı

[7a]

(1) ma'hûde gibi ve cenâze namâzı gibi ve mescide girmek (2) ve muşḫaf-ı şerîfe yabışmaḳ ve ḳur'ân-ı 'azîm okumaḳ gibi (3) ve bunlara beñzer ḳurbetler gibi pes eger aşlında âb-destsiz (4) ise bilâ-ḫilâf mā'-i müsta'mel olur iki dürlü sebep (5) ya'nî âzâle-i ḥadeş ve iḳâmet-i ḳurbet bulunduğundan (6) ötürü amma eger âb-destsiz degil ise e'imme (7) şelâsemüz ḳatında mā'-i müsta'mel olur iḳâmet-i ḳurbet (8) bulunduğundan

ötürü zîrâ âb-dest üzerine (9) âb-dest nûrûn 'alâ-nûrdur imâm züfer ve imâm şâfi'î (10) katunda müsta'mel olmaz izâle-i hâdeş bulunmadığından (11) ötüri ve eger teberrud içün gûsl eylese yâ âb-dest (12) alsa bes eger âb-destsiz ise şeyhün katında ve imâm (13) züfer ve imâm şâfi'î katında mâ'-i müsta'mel olur izâle-i (14) hâdeş bulunduğundan ötüri imâm muhammed katında müsta'mel (15) olmaz ikâmet-i kırbet bulunmadığından ötüri ve eger

[7b]

(1) âb-destsiz değil ise bi'l-ittifâk müsta'mel olmaz (2) ve eger mâ'-i muqayyed ile âb-dest alsa bi'l-icmâ' mâ-i (3) müsta'mel olmaz muqayyed ile âb-dest câ'iz olmaduğundan (4) ötüri zîrâ izâle-i hâdeş ve ikâmet-i kırbet yokdur (5) kezâlik pâk nesneleri gûsl eylese libâs-ı yemiş (6) kab kacak ve taş ağac gibi yâhûd pâk balcıktan (7) veyâ kirden alnı yussa yâhûd hâtun hamîrden (8) yâ hınnâdan veyâ gayrı pâk nesneden alnı yussa mâ'-i (9) müsta'mel olmaz amma ta'âmdan evvel veyâ sonra ikâmet-i (10) sünnet kaşdıyla ellerünü yussa müsta'mel olur zîrâ (11) ikâmet-i sünnet karibetdür ve eger üçer üçer alsa (12) sonra üzerine ziyâde eylese ziyâde ile ibtidâ-i (13) vuzû' murâd eylese mâ'-i müsta'mel olur eger evvelki (14) âb-dest üzerine ziyâd murâd iderde ana ihtilâf (15) olundu ba'zılar müsta'mel olmaz zîrâ üç üzerine

[8a]

(1) ziyâde bâb-ı ta'dîdünden didüler ba'zılar müsta'mel (2) olur zîrâ ziyâdesi vuzû' üzerine vuzû ma'nâsuna(3)dur pes kırbet olur didüler ve bu cümle bedâyi'de mezkûrdur (4) kâhıstânîniñ ta'bîrî â'zâsını biñ kerre şoñraki şu (5) evvelki gibidür bizim kıymetümüzde amma beş katında üçünciden (6) mâ'adâsı müsta'mel degildir şabî âb-dest alsa müsta'mel (7) olur ba'zılar olmaz didi evvelki kavî şavâba eşbehedür (8) şabî âkîl ise cünübüñ gassâlası dañi ab-dest şuyu (9) gibidür lakin bunda hilâf vardır ve bunda işâret (10) vardır ki âb-dest â'zâlarından gayrı meşelâ oyluğunu (11) pâyânını yağır gövdesini yussa amma gövdesini bütün (12) yumsa müsta'mel olmaz az' olan olur kâhıstânîniñ (13) kelâmı tamâm oldu ba'zılar müsta'mel olur didi (14) bâkânî zilgiden nakl iden *meth-i gaffârda bezâziyyeden* (15) nakl iledir ki muhtâr olan budur ki şabbi-i âkîlün

[8b]

(1) vuzûsı müsta'meldür gayr-ı âkîlün degildir mihenk (2) kelâmı tamâm oldu meyyitün gassâlası fâsidür (3) lakin ihtirâz mümkün olmayanda gassâlün şevabına işâbet iden (4) ma'füvdür fâsiden murâd bahısdür imâm muhammed böyle itlâk (5) etdi lakin eşah budur ki meyyitün bedeninde necâset (6) yok ise mâ'-i müsta'mel olur bahs olmaz lakin meyyit (7) necâsetden gâliba hâli olmaduğundan imâm muhammed bahısidür (8) didi *tâtârñaniyyede* yazar meyyiti gusuldan sonra (9) şuyını mesh etdikleri şub tãhirdür diri kimsenün (10) şub gibidür âb-dest makramasında olan şu dañi (11) müsta'mel degildir muhtâr olan budur nitekim *muhtâr-ı nevâzilde* (12) ve *tâtârñaniyyede* mezkûrdur gayrıya âb-dest ta'lîmi (13) ile ta'lîmden gayrı nesne murâd itnese müsta'mel olmaz (14) ibn hümâmda yazar lakin bahr-ı râifde su'âl ve cevâb vardır(15) hâşılı lisâna ta'lîm mümkün olduğundan ötüri ta'lîmde

[9a]

(1) olan teraḳḳube i'tibār olmamış olur ve bir daḥi ma'lūm (2) ola ki ḥadeş ve cenābeti izāle ile mā'-i müsta'mel olduğu (3) gibi iḥrām için yā islām için ḡusul ile daḥi (4) müsta'mel olur ve cum'a namāzı ve bayrām namāzı için ve leyle-i (5) 'arifede ve leyle-i berā'atde ve leyle-i ḳadirde belki ne (6) ḳadar mendūb ve müsteḥabb olan ḡusuller var ise mecmū' (7) mā'-i müsta'melün ta'rifinde beyān olunan iḥtilāf üzere (8) mā'-i müsta'mel olur hicāmetden evvel yā şoñra ḡusl eylese (9) müsta'mel olur ikāmet-i ḳurbet bulunduğundan ötürü (10) ḥāyız olan ḥatun beş vakitte āb-dest alsa da farzı (11) edā idecek ḳadar zamān muşallāsında otursa zikr (12) ve tesbīḥ eylese meşelā 'ādetini unutmamak için yine mā'-i (13) müsta'mel olur zīrā anuñ vuzûsı müsteḥabdur nitekim *ibn (14) hūmāmda* ve *mültekā şerḥi müstezibü'n-neharde* mezkûrdur (15) lakin ḥāiz ḥatun 'ādeti olan teheccüd vuzuḥasıçün

[9b]

(1) āb-dest alub muşallāsında otursa mā'-i müsta'melün (2) olur mı naḳlini görmedüm lakin lāyık budur ki müsta'mel (3) olur *müste'zibü'n-nehardan* naḳl ider pāk ḳaftān (4) ve yāḥūd atı yanur pāk dāyye ḡuslüyle mā'-i müsta'mel (5) olmaz ve başını tirāş için ḡusl eylese āb-destli (6) ise mā'-i müsta'mel olmaz bir ḥatun kendü saçına (7) vaşl için ḡayrınuñ saçını yussa mā'-i müsta'mel (8) olmaz sirke ile yā gül şuyıyla āb-dest alsa (9) cümleñün ḳatında mā'-i müsta'mel olmaz zīrā ikāmet-i ḳurbete (10) ve iskāt farz bulundı nitekim *tātārḥāniyyede* mezkûrdur (11) ḥāşıl-ı kelām mā'-i müsta'mel üç vecīḥ üzeredür (12) evvelkisi şol mā'-i müsta'meldür ki bi'l-ittifāk necāset-i (13) ḥaḳīḳiyye necāsetdür istincā şuyı gibi ve necāsetli (14) şevbleruñ ḡassālası gibi ikincisi bi'l-itifāk ṭāhir (15) ve ṭuhûrdur ḥubûbāt ve sebze ve anuñ siyāb-ı ṭāhireñ

[10a]

(1) ve canak ve çömlek ve yemişler gibileruñ ḡussālesi gibi (2) üçüncisini şol mā-i müsta'mel ki anda eḳāvīl-i e'imme vardur (3) ya'nī necāset-i ḥikemiyyede müsta'mel olan āb-dest ve ḡusl (4) şuyı gibi nitekim *tātārḥāniyyede* ve *beyāñü'r-rivāyede* mezkûr(5)dur mebhās-ı şālīs isti'māl-ı ḥükmüni şu ne vakitte olur anuñ (6) beyānundadır pes mādeme ki şu ā'zā üzeründedir isti'māl (7) ḥikmeti aḥz itmen bunuñ üzerine itifāk vardur ā'zādan (8) zāil olduğdan şoñra ne vakitte müsta'mel olur anda iḥtilāf (9) olundu ba'zı hemān ā'zādan ayrılduḳda hevāda abesde (10) bir yere ḳarār itmeksizün isti'māl-ı ḥikemi şābit olur didüler (11) delīl budur ki bir āb-destsiz kimse ḳollarını ḡusl eylese (12) bir āḥar kimse daḥi ellerüni anuñ ḳolları altına ṭutsa (13) aḳan şu ile ellerüni yussa cā'iz olmaz aşḥābımızdan (14) böylece mervīdür kezalik āb-destsiz kimse bir 'uzvunu (15) yussa andan dökilen şu ile bir mekāna irkilmeden āḥar

[10b]

(1) 'uzvunu yussa cā'iz olmaz illā ebu maṭī' ḳolında (2) cā'iz olur zīrā anuñ ḳatında ā'zādan ayrılan şu (3) bir mekānda ḳarār idüb ḥareketden sākin olmadıḳca müsta'mel (4) olmaz *ḳādīḥānda* mezkûrdur lakin ḥulāşada bu taḳrīrdan (5) şoñra muḥtār olan bir mekānda ḳarār idüb ḥareketden (6) sākin olmadıḳca müsta'mel olmaz deyü beyān ider

hedâyede (7) ve *muḥītde* ve *zahīriyyede* ve *kanīde* ve *ibn hümāmda* ve *mi'rācūd-dürriide* (8) ve ibn emīru hācda ve *ḥalebi-i kebirde* ve *mülteḳā-i şerūhinde* ve sāir (9) kitāb-ı mu'teberde hemān 'uzuvdan zāil olduğda şaḥīḥ (10) olan müsta'mel olur deyü beyān iderler ḥaṣıl-ı kelām (11) bu mes'elde ihtilāf vardır süfyān-ı şevrī ve ibrahīm (12) neḥa'ī ve meşāyiḥ-i belḥden ba'zılar ve imām ṭahāwī ve ebu ḥafs-ı (13) kebir ve zahīrūd-din-i mergīnānī ve şadreddīn-i şehīd (14) ve aşḥāb-ı 'aşere ḳolına göre āb-destde ve ḡuslda ā'zādan (15) zāil olan şu mādam ki bir düz yere yā lakin içine

[11a]

(1) meşelā ḳarār idüp ḥareketden ḳalmadıḳca müsta'mel olmaz lakin (2) ekşer 'ulemānun ḳolına göre hemān ā'zādan zāil olduğda (3) müsta'mel olur ḳarār itmek şart degildür müsta'mel olur (4) demek meciş-i evvelde beyān olunan dört ḥikem anda sābit (5) olur dimekdür ya'nī ṭāhirdir lakin muṭahhar degildür (6) fetvā daḥi anuñ üzerinedür ikinci ḥikem muṭlaḳā (7) hem ṭāhirdür hem muṭahhardur üçinci ḥikem mebhās-ı muḡallezdir (8) dördüncü ḥikem mebhās-ı muḥaḳḳaḳdur ṭāhir ve mütahhar dine göre (9) ā'zādan ayrılub bir mekānda ḳarār itmek şartdır (10) yāḥūd degildür dimede semere-i ḥilāf zāhir olmaz belki (11) iki dürlüdür necāset ile necisdür veya ṭāhirdür lakin (12) muṭahhar degildür din ḳullara göre semere-i ḥilāf zāhir (13) olur pes imdi ekşer-i 'ulemānuñ ḳavline göre bir kimesne (14) bir yüce yerde āb-dest alurken bir āḥir kimesne daḥi (15) andan elcūḡa durub meşelā andan düşen şu ile ab-dest

[11b]

(1) alsa āb-desti şaḥīḥ olmaz mā'-i müsta'mal olduğundan (2) ötürü yāḥūd bu minvāl üzre bedeninde necāset-i (3) ḥaḳīḳiyyede olmayan bir cünüb ḡusl eylese bir āḥir cünüb (4) daḥi andan aşaḡıda andan aḳan şu ile ḡusl eylese (5) şaḥīḥ ḡusli olmaz mā'-i müsta'mal olduğundan ötürü (6) şaḥīḥ olan daḥi oldur amma süfyān-ı şevrī ve aña tābī' (7) olanlaruñ ḳavline göre āḥir kimesnenüñ daḥi āb-desti (8) ve ḡuslu şaḥīḥ olur lakin iḳtizāsı olmayan yerde (9) bu ḳavl ile 'amel münāsib degildür belki bu mes'ele(10)nüñ vukūḡı daḥi olmamışdır ancak maḳşūd hemān (11) semere-i ḥilāfuñ maḥall-i zuḥūrunu beyāndan nitekim *mülteḳī şerḥleri* (12) *mecmau'l-enhurda* ve *mecrū'l-enhurda* ve *müsta'zibü'l-enhurda* (13) ve ḡayrı mufaşşalānda mişāl icmālūsi vardır lakin ḳıyyede (14) der ki bir cünüb ḡusl iderken iki ayaḡınuñ birini āḥir (15) üzerine ḳosa ḡusul eylese üstünde olan ayaḡından

[12a]

(1) aḳan şu ile altında olan ayaḡı daḥi pāk olur (2) amma āb-dest bunuñ ḥilāfunadur zīrā cenābetde (3) bütün beden bir 'uzuv gibidir āb-dest böyle (4) degüldür her bir 'uzuv başka i'tibār olunur ḳoniye(5)nüñ sözi tamām oldu ḥaḳīr dimege bu ḳavl (6) ekşer 'ulemānuñ ḳavline göredür zīrā süfyān-ı (7) şevri ḳavline göre āb-dest daḥi ḡusl gibidir (8) ya'nī cāiz olur pes āb-destde bir 'uzuvdan (9) āḥar 'uzuva naḳil bellet cā'iz olduğda daḥi zāhir (10) budur ki ekşer 'ulemānuñ ḳavline göredür ibn hümāmda (11) buña işaret vardır ve allāḥ te'ālā a'lemu bi's-şavāb (12) lakin ḡusldan artan şu ile meşḥ cā'iz olduğda (13) muşarraḥdur ḳavl-ı rāciḥ oldur egerci ba'zılar (14) ḥilāf etdilersede lakin meşḥden soñra meşḥ cā'iz (15) olmaduḡı ittifākıdır nitekim *bezzāziyyede* ve ibn hümāmda

[12b]

(1) ve ğayrıda meşûrdur imdi yüzini yuduğdan (2) sonra ellerinde bâki kalan bellet ile kollarını yağlasa zerre (3) kadar zarar yokdur zîrâ ol bellet bi'l-ittifâk mâ-i müsta'mel (4) degildür imdi bunun hîlâfına söz söylenler hâlî (5) etmiş olur zîrâ naklsiz kelâm mu'teber degildür nakl (6) var ise beyân eyleyüb nakllerini taşıyîh eylesünler zîrâ (7) anlar müdde'ilerdur belli tazece şu alsa da öylece yağlasa (8) ölü olduğunda şibh yokdur lakin 'acele vaktinde yâhud (9) müsâmağa olunub ellerde baği kalan bellet ile her kağı (10) 'uzvunu olursa yağlasa bais olmadığı günden (11) 'ayân ve dünden beyândan pes bu ma'nâyı fehm u temyîz (12) itmez kimse ile bahşe hâcet yokdur bundan sonra (13) size bir vaq'a nakl idelüm ki haķîre vâķî' olmuş (14) idi pes süfyân-ı şevrî ve aña tâbî' olanların kavli (15) üzere kendü karîhamuzdan olmak üzere yâhud

[13a]

(1) ba'zı mufaşalâtda naklini gördüğümüze binâ'en meclisde (2) bir temşîl itmiş idik temşîl budur ki zîkr olunur meşela (3) üç ya beş cünüb her biri bir birinden aşağı meşela bir tahte (4) üzerinde dursalar pes itifâk bir vâķitde yukarıda (5) olan cünüb ğusl itmege mübâşeret idüp aşağıda (6) cünüblar daħi andan dökülen şu ile ğusl eyleseler cümlesi (7) cenâbetden pāk olurlar ve ol ğusl ile namâz kılarlar (8) ol kâ'idenuñ muķtażası budur dimiş idim pes (9) ba'zılar haķîri ta'yîb ba'zılar daħi istib'âd etmişler idi (10) lakin mufaşşalâta mürâca'at idenler sonra vâķî' imüş (11) bizi ikâz etdünüz deyü istihsân etmişler idi bir (12) miķdâr zamandan sonra gördüm ki *hulviyyât* şâhibi (13) müdda'âmıza muvâfîķ iki mişâl beyân ider 'ibâreti yudur (14) zîkr olunur semere-i hîlâf şunda zâhir olur ki (15) cenâbet yetişmiş iki kimse olsa daħi birine kifâyet

[13b]

(1) idecek miķdârı şu olsa birüsi birüsünü (2) boyuna götürse yukarığınıñ başından şu koysalar (3) aşağıda(ki)nün ayağundan aķsa ikisüne daħi kifâyet (4) ider ve daħi şunda zâhir olur ki bir cenâbet irişmiş (5) kimse ta'âm üzerinde ğusl iderken cenâbet yetişmiş (6) bir kiři daħi oluğun altına gelüb uluğdan dökülen (7) şuda ğusl eylese ikisi bile pāk olur *hulviyyatun* (8) kelâmı bunda tamâm nihâyet buldu *hulviyyât* şâhibi (9) isma'îl bin ibrahîm bin isfendiyâr bin bâyezîd bin 'adil (10) bin emîr ya'ķûb bin şemseddîn nâm bir fâzıl ve kâmil (11) kimsedür ki bu mişâlleri dördünci bâbda söyler (12) beş nev'idür didüğü maħalde yazar rahmetullâh te'âlâ (13) şibhesi olan maħalline mürâca'at eylesün elhamdilüllah ta'ali (14) maķşûd olan *müstecmel fî'l-mâ'i'l-müsta'mel* nâm telîf bunda (15) tamâm oldu ricâ iderim ki mü'minler intifâ' idüp

[14a]

(1)bu faķîri du'âyı hayrdan ferâmüş buyurmayalar (2) fariğ men tercümete ve telîf fî yevmü'lerbâü'r-râbi' (3) min eyâm şehr-i şa'banül-muazzam min şehr sente (4) arc u şelâşîn ve mâite ve elf (5) mine'lhicreti'n-nebeviyye 'alâ şâhbihâ (6) eş-şalâtü ve's-selâm alâ (7) yevmü'l-kıyamete (8) ümmetü'l-kitâb (9) ba'ün allâhu'l-melikü'i (10) vehhâb

Sonuç

Tarikatçı Emîr olarak da tanınan Mustafa b. Abdullâh El-Osmancıkî'nin tamamı dinî ve ilmî muhtevalı çok sayıda Türkçe eser ve Arapça tercüme ve şerhleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de bu çalışmaya konu olan Risâle-i Müstecmel fi'l-Mâ'i'l-Müsta'mel adlı Türkçe risâledir. Mezkûr eserde müsta'mel yani kullanılmış olan suyun hükümleri anlatılmaktadır.

Tarikatçı Mustafa Efendi, her mezhepte tartışma konusu olan müsta'mel su gibi bir konuyu müstakil bir risâle formunda ele almış, konuyu farklı yönden ele alan âlim ve eserlere atıflar yaparak tartışmıştır. Aynı zamanda Fâtih Câmîi dersiâmlığı da yapmış olan Tarikatçı Emir, bu müderris kimliğini de eserinde yansıtarak klasik fıkıh literatürünün önemli konularından olan kullanılmış su bahsini soru cevap ve misal getirme metoduyla uzunca izah etmeye çalışmıştır. Müellif, Hanefî mezhebi içerisindeki İmam Muhammed, Ebu Yusuf ve İmam-ı Â'zam rivayetleri gibi farklı rivayetleri mukayeseli bir şekilde sunarak dönemindeki fikhî tartışmalara hakemlik etmiştir.

Tarikatçı Mustafa, risâlesinde müsta'mel su ile ilgili halk arasındaki yanlış uygulamalara dikkat çekmektedir. Müsta'mel suyun necis olduğu yönündeki zayıf görüşün yaygınlık kazanması hasebiyle hamamlar ve abdesthanelerde suyun aşırı bir şekilde israf edildiğini vurgulamaktadır. Bu da eserin fıkıh metni olmanın yanında, suyun israfına dikkat çekmek gibi toplumsal tenkit ve irşat yönünü de göstermektedir. Tarikatçı Mustafa Efendi yer yer *Hidâye*, *Dürer*, *Tâtârhanîyye*, *Kâdîhân*, *Bezzâziyye* ve *İbn-i Hümâm* gibi ana kaynaklara yaptığı atıflarla konuyu desteklemektedir.

Litaretür taraması yapılırken daha önce müsta'mel su üzerine yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle Tarikatçı Emir'e ait müsta'mel su risâlesinin konu edildiği, çeviri metin tekniğiyle hazırlanmış olan bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğun dolmasında etkili olacağı, alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Emîr Efendi'nin kaleme almış olduğu mâ-i müsta'mel risâlesi, klasik fıkıh birikiminin 18. asır Osmanlı toplum hayatındaki işlevselliğini göstermesi bağlamında önemlidir. Müellif, Hanefî mezhebinin temel metinlerini merkeze alarak, halk arasındaki yanlış kanaatlerin ilmî tutarsızlığını aklen ve naklen ortaya koymaya çalışmaktadır. Eserin dilindeki teknik titizlik ve seçilen temsiller, dönemindeki eğitim metodolojisini de aydınlatmaktadır. Bu çalışma diğer bir yönüyle de Osmanlı ulemasının yalnızca medreselerde talebe eğitmediğini, halkı eğitmeyi de görev edindiğini ve gündelik hayatın bir parçası olan israf gibi sorunlara da çözümler üretmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

Extended Abstract

This study presents a detailed examination of a critical edition-based transcription and an intellectual-legal analysis of *Risâle-i Müstecmel fi'l-Mâ'i'l-Müsta'mel*, a prose manuscript authored by Tarikatçı Mustafa Efendi—a prominent 18th-century Ottoman scholar who served as both a senior professor and a public preacher—and preserved in the Leipzig University Library under the catalog number Turc. 12/6. Although independent prose treatises on specific legal issues are highly valuable juridical texts in the literature of Ottoman legal and cultural history, scholarly studies of this genre remain limited. The absence of any prior independent research on this manuscript enables the present study to fill a significant gap in the literature and to illuminate the dynamic connection between 18th-century Ottoman legal thought and everyday life. Unearthing

this text and conducting its content analysis offer original contributions to both Classical Turkish Literature and Ottoman legal and social history.

Within Classical Turkish Literature and the Ottoman scholarly tradition, the *risâle* genre served as a strategic medium that conveyed complex theoretical debates in a concise, accessible, and audience-focused manner. Tarîkatçı Mustafa Efendi's primary motivation for composing this work was the persistent requests from his students, as well as the erroneous conceptions, scrupulosities, and jurisprudentially unfounded practices circulating among the general public regarding *mâ-i müsta'mel* (used water). The manuscript's main objective was to build an authentic bridge between high legal theory and daily worship practices and to prevent the widespread waste of water on a legal basis.

The study's methodological framework is grounded in scholarly transcription, text analysis, terminological coding, and comparative jurisprudence applied to primary manuscript sources. To adopt a holistic approach, the study is structured around five main sections: the first defines the characteristics of the prose *risâle* genre, its place in Ottoman scholarly tradition, and the research's theoretical framework. The second section discusses Tarîkatçı Mustafa Efendi's biography, his identity as a *dersiâm* and preacher, his scholarly lineage, and his academic legacy. The third section explains the theoretical definition of *mâ-i müsta'mel* in Classical Islamic law, its place in ritual ablution and full bathing and the divergent views among legal schools. The fourth section presents the critical edition and transcription of the complete text from the Arabic script into the modern scholarly transliteration alphabet. Finally, the last section synthesizes the work's implications for Ottoman social, religious, and environmental history and includes the bibliography.

Tarîkatçı Mustafa Efendi fulfilled a dual social function as a *dersiâm* lecturing in major intellectual centers of the era and as a preacher delivering guidance in mosques. He was not merely an academic engaging in theoretical debates within madrasa walls, but also a community guide shaping the broader public's religious and legal consciousness. The author's background as a *dersiâm* is reflected in the treatise's style: the text is exceptionally systematic, free from conceptual ambiguity, pedagogically structured, and persuasive. The work is a prime example of how scholarly knowledge can be simplified and transmitted without compromising academic rigor.

In Islamic law, water is classified into various categories based on its purity and cleansing capacity. Water previously used for ritual purification such as ablution or full ritual bathing, or water that came into contact with the body during an act of worship performed to earn divine reward, is referred to in legal literature as *mâ-i müsta'mel*. Grounding his arguments in the dominant and preferred opinion of the Hanafi school, Tarîkatçı Mustafa Efendi classifies used water as intrinsically pure, but lacking the capacity to purify another object or person. Accordingly, *mâ-i müsta'mel* is not ritually impure; if splashed onto clothing, body, or space, it does not constitute an impurity that prevents prayer, though it cannot be reused for ritual ablution or bathing.

This legal definition yields crucial social implications. In 18th-century Ottoman society, widespread misconceptions led many to assume used water was "impure," resulting in excessive washing, frequent changes of clothing, and extreme water waste driven by obsessive anxiety during ablution. By emphasizing that the water itself remains pure, the author shows that these anxieties lack any religious foundation.

Despite its concise length, the treatise is remarkably rich in bibliographical and source references. In discussing the topic, Tarikatçı Mustafa Efendi did not limit himself exclusively to Hanafi literature; he also incorporated the views and reasoning of leading jurists from the Shāfi'ī, Mālikī, and Ḥanbalī schools. Presenting these diverse perspectives through a comparative lens, the author ultimately adhered to the methodology and principles of the Hanafi school, thereby maintaining scholarly objectivity while demonstrating internal consistency. The treatise's direct response to student requests and its aim to correct public misconceptions underscore the dynamism of knowledge production among the Ottoman *ulema*.

This research on *Risâle-i Müstecmel fi'l-Mâ'î'l-Müsta'mel* shows that 18th-century Ottoman scholars did not restrict their role to high-level madrasa education; rather, they acted as social critics and guides who intervened directly in public issues. While clarifying a legal rule, Tarikatçı Mustafa Efendi simultaneously exhibited environmental sensitivity by preventing water waste and unnecessary hardship. The text presents correcting legal errors as a vital step toward building a sustainable and rational religious practice. Ultimately, this study reaffirms the indispensable role of small-scale treatises in understanding the finer nuances of Ottoman intellectual and social history.

Kaynakça

- Bursalı Mehmet Tahir (2000). *Osmanlı müellifleri*, C. 1, (haz. F. Yavuz-İ. Özen). Meral Yayınevi.
- Çağrı, M. (1989). Ahlak. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 10-14). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalık, B. (2018). Hz. Ömer'in tahâret konuları bağlamında müctehid imamlara etkisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 141-157. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.388589>
- Çelik, R. (2024). Tezkirelerde mev'ize: Latîfî tezkiresi örneği. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 10 (20), 95-116. <https://doi.org/10.28981/hikmet.1413207>
- Günay, H. M. (2009). Su. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 37, s. 432-437). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaca, H. (2025). Mollâ Fenârî'den tercüme edilmiş manzum bir şurûtu's-salât. *Hikmet-Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11 (23), 113-143. <https://doi.org/10.28981/hikmet.1736470>
- Kâtîp Çelebi (2013). *Keşfü'z-Zünûn*, (haz. Rüştü Balcı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taş, E. M. (2024). Tarikatçı Emîr'in hilyesinden hareketle mensur hilye tercüme ve şerhlerine genel bir bakış, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 461-478. <https://doi.org/10.58659/estad.1486818>
- Yazar, S. (2014). Osmanlı döneminde fıkıh sahasında yapılmış Türkçe tercüme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12 (23), 49-166. <https://izlik.org/JA47TU59ZB>

Etik Beyan/Ethical Statement: Yazar, çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini beyan eder. / The author declares that scientific and ethical principles were followed and all sources were properly cited.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı/Declaration of Artificial Intelligence Use: Yazar, bu çalışmanın hazırlanması ve yazımı sürecinde üretken yapay zekâ veya yapay zekâ destekli herhangi bir araç kullanılmadığını beyan eder. / The author declares that no generative artificial intelligence or AI-assisted tools were used in the preparation or writing of this study.

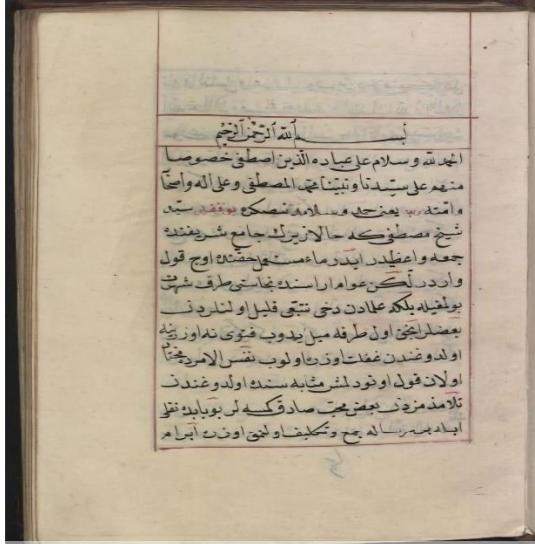
Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Yazar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. / The author(s) declare no conflict of interest.

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazar çalışmasının telif hakkına sahiptir ve çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / The author retains the copyright to their work, which is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Yayıncı Notu/Publisher's Note: İfade edilen görüşler yalnızca yazara aittir. Yayıncı, yargı alanı ve kurumsal aidiyetlere ilişkin iddialar konusunda tarafsızdır. / The views expressed are solely those of the author. The publisher remains neutral on jurisdictional claims and institutional affiliations.

Tıpkıbasımdan Varak Görselleri

2a

3a

12a

13a

